

פרק 1 : שאלות "סגורות" ו"פתוחות"

מבוא

פרק זה עוסק במאפיין צורני שלישי של שאלות: שאלות פתוחות וסגורות.

שאלות סגורות הן שאלות שהתשובה עליהן כלולה בשאלה ואמורה להיות חיובית, או שלילית, או כוללת הסתייגויות (תשובת כן/לא/תלוי). שאלות פתוחות הן שאלות שהתשובה אינה כלולה בתוכן.

במונחים: "סגור" ו"פתוח" אין הכוונה להבחנה ערכית בין שאלות טובות לרעות או בין שאלות נכונות ולא נכונות. לשני סוגי השאלות יש תפקיד, לכל אחד מהם בהקשר אחר.

למושגים שאלות "פתוחות" ו"סגורות" ניתנו גם הגדרות והסברים אחרים*. לפעמים אותו מאפיין מכונה בשמות שונים. לדוגמה, שאלה סגורה מכונה "שאלה מכוונת" או "שאלת ירייה"^{**}.

* רבקה גלובמן מגדירה שאלות סגורות - כ"שאלות מכוונות - ברורות, מדויקות ואילו שאלות פתוחות - כ"שאלות לא מדויקות - כלליות מדי". (מתוך הספר: **שאלות שאלות ע"י תלמידים, שלבים בתהליך החקירה**, עמ' 23, בעריכת רבקה גלובמן, צוות היעוץ ללמידה פעילה, רמת גן, 1981).

קולא ושקל מאפיינות שאלה סגורה - כ"שאלה חד-כיוונית מצומצמת, שהתשובה לה מצומצמת, מוגדרת, ניתנת לחיזוי, מעוגנת בעובדות או בפרטים שבהם אפשר להזכיר". (מתוך: עליה קולא, רות שקל, **נושא אישי**, עמ' 29, (חוברת מתוך ערכה), רכס, הוצאה לאור פרויקטים חינוכיים בע"מ, 1992).

** "שאלה מכוונת": שאלה הכוללת בתוכה תשובה, כיוון שהיא גורמת למשיב לנסות להשביע את רצון השואל. "...the teacher is making her or his own statment by asking a long series of leading questions. This often results in the famous student preface, "I don't know if this is what you are looking for, but ..." (Questioning, Thomas P.Kasnlis, p. 43)

דה-בוננו טוען ש: "לדעת לשאול את השאלות הנכונות זה חלק חשוב מהחשיבה. מה אתה רוצה להשיג בעזרת השאלה? האם אתה רוצה לבדוק משהו? זוהי שאלת ירייה, שהרי אנו יודעים למה אנחנו חותרים - והתשובה היא כן או לא. או שאנו ידגים מידע - מבלי לדעת מה נעלה בחכתנו (שאלת ידיג?)" (מתוך: אדוארד דה-בוננו, **למד את ילדך לחשוב**, עמ' 102, בהוצאת מכון ברנקו וייס לטיפוח החשיבה ומשרד החינוך והתרבות, המינהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים ובסיוע המשרד למדע וטכנולוגיה, 1993).

נוכל להבחין בין שני טיפוסים של שאלות סגורות:

1. **האם** נכון ש- x ? לדוגמה- האם רותי הייתה אתמול בכיתה?
2. איפה/כיצד/מת/מי עשה x או y ? לדוגמה - איפה רותי הייתה אתמול - בכיתה או בטיול?
מי נתן אוכל לכלב - דני או רמי?
גם שאלה מהטיפוס השני אפשר להפוך לשאלת "האם" על ידי השמטת מלת השאלה, ושינוי סדר המלים במשפט.
לדוגמה: **האם** רותי הייתה אתמול בכיתה או בטיול? **האם** דני הוא זה שנתן לכלב אוכל או רמי? בטיפוס הראשון של השאלות, אם התשובה שלילית - כל תשובה אחרת אפשרית.
לדוגמה: אם רותי לא הייתה אתמול בכיתה היא יכלה להיות בבית, באולם התעמלות, בטיול, במחנה או בכל מקום אחר. השואל כנראה מעוניין רק לבדוק אם רותי הייתה בכיתה.
בטיפוס השני מכון השואל את המשיב לאפשרויות הנתונות בתוך השאלה (רותי הייתה בבית או בכיתה).

שאלה פתוחה לא יכולה לפתוח במלת השאלה "האם" באופן גלוי או סמוי. שאלה כזו פותחת בכל שאר מלות השאלה: מה, איפה, מתי, מי וכד'.

מבנה כללי ללימוד הפרק

התחל:

- * התלמידים יתחלקו לקבוצות קטנות בנות 3-4 תלמידים.
- * כל קבוצה תבחר בעל מקצוע.
- * חברי הקבוצה ינסחו שאלות ששואלים בדרך-כלל את בעל המקצוע או את האנשים שעמם הוא עובד, וירשמו תשובות לאותן השאלות.
- * התלמידים ירשמו את השאלות והתשובות וכן את מאפייניהן בטבלה שלהלן.
(צלם וחלק טבלה זו לכל אחת מהקבוצות.)

התלמידים ימיינו את השאלות על פי הקריטריונים המצויינים בטבלה המופיעה בעמ' 45.

* התבוננו בטבלה שלעיל ודונו בשאלות הבאות:

1. האם יש מאפיין צורני משותף לכל השאלות העוסקות באישור או שלילת מידע מוכר?
2. אם קיים מאפיין צורני כזה, מהו?
3. מה הקשר בין מידת פירוט שבתשובה לנוסח השאלה?

המשך:

* **בצע את הפעילויות המפורטות במבנית לתלמיד, בעמ' 48 עד עמ' 52.**
ניתן לבצע רק חלק מחמש הפעילויות שבפרק, לפי שיקולכם.

כל התרגילים נועדו לחזק את ההבחנה בין שאלות "פתוחות" ו"סגורות" ולגלות כי טיב השאלה תלוי גם בהקשרה. כן נחזור ונבדוק את מידת ה"חסכנות" של השאלות, והפעם עקב סדר הופעתן.

1. תחקור על קו-סמוי (אי בתיאלנד) – פעילות ליחיד

מטרות:

1. לתרגל את ההבחנה בין שאלות פתוחות וסגורות
 2. לבדוק אילו שאלות סגורות / פתוחות (סעיף ד') מתאימות להקשר הנתון.
השאלות הסגורות הן: 2, 4, 7, 10, 11, 13, 16.
השאלות הפתוחות הן: 1, 3, 5, 6, 8, 9, 12, 14, 15, 17.
- המשימה הנה להעביר קווים בין זוגות מספרים המציינים את המאפיין המתאים. תלמיד שערך הבחנה נכונה בין שאלות סגורות ופתוחות יקבל ציון: "הצלחת". הקושי הצפוי בתרגיל: בלבול בין שאלות העוסקות בעובדות לבין שאלות סגורות. יכולה להיות שאלה שעוסקת בעובדה ואף על-פיכך זו שאלה פתוחה ולהיפך (מתוך הגדרה).
- בסוג כזה של תחקור יש חשיבות גם לשאלות פתוחות וגם לשאלות סגורות, כשלכל אחת תפקיד שונה. השאלות הפתוחות אוספות מידע, נותנות מיפוי כללי מבלי לכוון את הנשאל לתשובות שיאשרו את ציפיותיו (כגון: כן, האי יפה, כן, יש צמחיה עשירה).

שאלות סגורות מסוימות ממקדות פרטים שהם חשובים לשואל, ואשר קיומם או היעדרם עשוי לקבוע אם המטייל יחליט לנסוע או להימנע מנסיעה לאותו מקום (למשל - "אם אין אתרי צלילה אני לא נוסע", או: "אם יש לשם תחבורה יום-יומית אני נוסע"). אם כן, טיב השאלה אינו תלוי בהיותה שאלה סגורה או פתוחה אלא בהקשר שבו היא נשאלה כשאלה פתוחה או סגורה.

יש שאלות סגורות טובות בהקשר נתון ויש שאינן טובות וכנ"ל לגבי שאלות פתוחות. למשל, ייתכן שהשואל ירצה להחליף את השאלה "איזו צמחיה יש באי?" בשאלה: "אילו נופים יש באי?" - כשאלה פתוחה רחבה יותר, המאפשרת התייחסות לחופים, מצוקים, יערות, ועוד. במקרה זה השאלה שישאל טובה יותר לגביו.

דוגמה לשאלה סגורה שאינה טובה: "האם האי יפה?" המושג "יפה" אינו מוגדר, הנטייה של הממליצים על המקום תהיה לאשר את יופיו. ייתכן שרצוי היה להחליפה בשאלה על נופי האי, שלעיל.

בכיתה תוכלו לנסח הקשרים נוספים של שאלה על קו-סמוי, ולבדוק יחד עם התלמידים - אילו שאלות סגורות או פתוחות מתאימות לכל אחד מההקשרים, **ההנמקה** חשובה.

2. מי יודע? - פעילות בזוגות

מטרה:

לתרגל שימוש במינימום שאלות סגורות לצורך זיהוי נעלם.

משחק זה מוכר לילדים (וריאציה על "21 מי יודע"). ניסוח השאלות יעזור לתלמידים להבין כיצד לשלוט בשאלות סגורות על-מנת לנצח במשחק עם מינימום של שאלות.

השאלות הטובות למשחק זה הן שאלות החוסכות שאלות, על-ידי הכללה ודרך הפחתה של אוכלוסייה גדולה ככל האפשר של דמויות.

חשיבות השאלות הסגורות היא, בין היתר, במיקוד החקירה במעגלים ההולכים ומצטמצמים.

3. מה הסדר הטוב לדעתכם? פעילות בזוגות

מטרה:

לחסוך בשאלות.

ייתכנו שני שיקולים בקבלת החלטה על סדר השאלות:

1. גודל האוכלוסייה עליה מצביעה השאלה: להקדים שאלות המתייחסות לאוכלוסיות רחבות יותר.

2. האינטואיציה של השואל לגבי הסוד (הוא יכול לשער שה"דמות" היא מישהו בכיתה).
קשה לדרג באופן חד-משמעי את שאלות 1 עד 11, לאור השילוב בין שני סוגי השיקולים: אפשר לבנות מעין פירמידה של שאלות, שחלקן מקבילות זו לזו. השאלות החסכוניות הן:

השאלות בתרגיל אינן רחבות אלא צרות – הנושא של כל שאלה מוגדר היטב ואפשר להשיב עליה באופן חד-משמעי (אילו השאלה הייתה רחבה יחסית, היה מתאפשר למשיבים שונים לענות עליה מנקודות מבט שונות).

שאלות סגורות מבהירות לנשאל לאיזו תשובה מצפה ממנו השואל.

לא תמיד השואל מעוניין לכוון מראש את תשובת הנשאל.

לדוגמה: מיה עמדה בפני מבחן בהיסטוריה, שאליו לא הספיקה להתכונן והיא התלבטה אם יש טעם לנסות להתכונן בזמן הקצר שנותר לה.

מיה ניגשה למורה ושאלה אותו: "האם אפשר לגשת למבחן מבלי לשלוט בכל הפרטים הקטנים שבספר?"

המורה השיב: "לא, עליך ללמוד את כל החומר לפרטיו; אם לא הייתה בכך חשיבות, הדברים לא היו נכתבים כלל."

נדמין לנו מה היה קורה לו מיה הייתה ניגשת למורה ואמרת לו: "לצערי עדיין לא גמרתי לעבור על החומר. איך אוכל להתכונן למבחן בזמן הקצר שנותר לי?"

המורה, שקרוב לוודאי לא ירצה לתסכל אותה, עשוי להשיב כך על שאלתה:

"נסי להתרכז בעיקר, באירועים החשובים ובמשמעותם, בהבנת התהליכים שאירעו וכדומה".

(כמובן שלכל אחת מהשאלות אפשריות תשובות שונות; התשובות שהצגנו הן לצורך ההדגמה בלבד.)

4. קונים מכוניות - פעילות כיתתית

מטרה:

לדרג שאלות סגורות מהשאלה המקיפה ביותר לשאלה שהיא מצומצמת יחסית.

משפחת גנדמן שעלתה מרוסיה מעוניינת לרכוש מכונית. כל סוכני המכוניות מצהירים שיש להם תוצרת מעולה וכדאי למשפחה זו לרכוש מכונית מהחברות שהם מייצגים.

בני הזוג הציגו לכל אחד מהסוכנים מספר שאלות (רשום על הלוח):

1. האם הרבה עולים קונים רכב מהחברה הזו?
2. האם יש לכם אותו דגם במספר צבעים?
3. האם הדגם הזה נחשב זול?
4. האם הדגם הזה הוא דגם טוב יותר מדגם x של חברה y ?
5. האם הדגם חסכוני - לא "אוכל" הרבה דלק?
6. האם הדגם משופר - כולל חידושים שונים לנוחות הנהג והיושבים?

הנחיות לפעילות בכיתה:

- א. איך לדעתכם ענו הסוכנים לשאלות הללו?
- ב. עזרו למשפחת גנדמן לקבל מידע מדויק יותר על־ידי ניסוח אותן שאלות כשאלות פתוחות.

הנחיה: יש להניח כי סוכני המכוניות ינסו להשביע את רצון משפחת גנדמן ולכן יענו בחיוב על כל שאלותיהם, בהתחשב בכך שהשאלות אינן מחייבות תשובות חד־משמעיות ומדויקות. "הרבה", "זול", "טוב", "חסכוני" ו"משופר" הנם מונחים יחסיים. הכוונה היא לא להכניס תשובות בפיו של הנשאל מחד גיסא אך להצביע על הפרט החשוב, שהמשיב לא "ימרח" את השואל בתשובותיו, מאידך גיסא.

לדוגמה, אפשר לשאול:

- כמה מכוניות נמכרו מינואר 1992 ועד _____ ?
- באילו צבעים ניתן להשיג את הדגם? ועוד.

קישור ויישום

בשאלות החליפיות, שינוסחו על ידי התלמידים, יש לבדוק גם היבטים שנלמדו קודם לכן בכיתה-כמו, למשל: האם ניסוח השאלות בהיר ומובן? האם השאלות רחבות ואם כן - אילו שאלות צרות הן גם שאלות כוללות?

"טיפ" לחיים בכלל: אם אנו רואים שנשאל מסוים מנסה להשביע את רצונו ולענות בחיוב על כל השאלות שנשאלנו, כדאי לתרגל "פותחים שאלות סגורות" ולראות מה קורה אז.

5. שיכתוב ראיון - פעילות ליחיד

מטרה:

לנסח שאלות פתוחות וסגורות לצורך הקשר מסוים.

הראיון למפלגת "הצדק המהפכני" הנו "מריחה" משום שהמרואיין הצליח להציג את מפלגתו באור אידילי מבלי שהכתב ניסה לחשוף בקיעים באידיליה. הדרך הנכונה היא לדלות מהתשובות של המרואיין מידע בעזרתו ניתן יהיה לערער את הדימוי החיובי הפשוט שיצר. לדוגמה, מתוך תשובה לשאלה הראשונה ניתן לשאול:

- איך תחלקו את עוגת התקציב לנושאים השונים? (לפי התשובה נבדוק האם אכן הושקעו רוב המשאבים בבעיות חברה ורווחה.)

לסיכום התרגיל יש לחזור ולראות כי טיב השאלות הנו תלוי הקשר. בראיון למפלגה חדשה, רצה הכתב לחשוף את פניה האמיתיים (ככל האפשר) של המפלגה ולא לאפשר לדובר לפרסם את המפלגה כרצונו.

בהקשר זה יופיעו, בדרך-כלל, כמה שאלות סגורות שידחקו את המשיב לקיר, וכמה שאלות פתוחות שיאספו מידע כדי לפרוט את הסיסמאות ל"עובדות בשטח".

קישור ויישום

בניתוח השאלות שהתלמידים ינסחו, שימו לב גם להיקף השאלות. בראיון מוצלח יש להניח שנעדיף להשתמש בשאלות צרות, שיחייבו את השואל לעמדה מסוימת - ולא בשאלות רחבות, בהן יוכל לבחור לענות מה שברצונו ולמעשה להתחמק מקשיים או מאיננעמיות הניצבים בפניו. אם השאלה הראשונה הנה רחבה, הבאה אחריה תהא צרה- כדי ל"סגור" על המרואיין, כי ההקשר קובע מהי השאלה הטובה.

בחרו שאלות המופיעות בראיון של תחקור העיתונאי. בדקו עם התלמידים - אילו שאלות הן צרות ואילו רחבות, אילו בהירות ואילו עמומות, אילו סגורות ואילו פתוחות.

סיים:

במשחק תפקידים - זמן 15 דקות.

* הבא לכיתה ידיעה מתוך הדיווחים של אמצעי התקשורת, על חשוד כלשהו במעשה פשע (גנבה, שוד, מעילה...).

* בקש שני מתנדבים למשחק:

- לתפקיד החשוד

- לתפקיד סניגורו של החשוד מטעם בני המשפחה.

* תפקיד הסניגור לשאול את החשוד **שאלות** כדי לדלות ממנו את האמת, לשם בניית תיק ההגנה. ה"חשוד" משיב לפי דמיונו.

* בחר שני שופטים וחלק להם כרטיסים בשני צבעים: אדום - שאלה סגורה.

ירוק - שאלה פתוחה.

* תפקיד השופטים להרים כרטיסים לפי אפיון השאלות שהסניגור ניסח.

* שאר התלמידים - הם צופים. הצופים זכאים להפסיק את השיחה באחד משני המצבים האלה:

א. אם לדעתם השופטים שגו באפיון.

ב. אם נוסח השאלה אינו מתאים להקשר.

בכל משחק יש להקפיד על דיון **קצר** ולנמק את הדברים (רצוי לא יותר מ- 5 דיונים קצרצרים, זוהי פעילות מסיימת וקצרה).

